

Middle Class in
Former Socialist
Countries

CLASA MIJLOCIE ÎN FOSTELE ȚĂRI SOCIALISTE

IOAN MĂRGINEAN

The existence of middle class in the post-communist societies is determined by a group of processes of economic, occupational and social nature. All these factors are leading towards the construction of a social structure characterized by specific models of social stratification. The pattern of middle class in former socialist countries is set by two elements: one, a general element of the modern society linked to the professionalization of work; second – the nature of changes in the propriety right rules, the adaptation of the market economy and the development of entrepreneurship.

Studiul clase mijlocii deține un loc însemnat în preocupările sociologilor și nu numai. Interesul sporit al specialiștilor este determinat de faptul că acest segment al structurii sociale a devenit **majoritar** în societățile dezvoltate, influențând în mod decisiv evoluțiile fenomenelor sociale, politice, economice, culturale etc. Dintr-o anumită perspectivă, se poate spune că societatea modernă este în mare parte o proiecție a clasei mijlocii prin caracteristicile activităților acesteia și a stilurilor sale de viață.

Definirea conceptului de „clasă mijlocie” se realizează prin conectarea la o serie de alte concepte, în fapt, în cadrul unui sistem conceptual referitor la structurile sociale, ocupaționale și de clasă, spațiu social, stratificare și mobilitate socială ca să enumerăm pe cele aflate în proximitate, și care ne indică faptul că avem de-a face cu aspecte de maximă complexitate a vieții sociale, prin care se au în vedere **marile grupuri ierarhizate de populație**: clase, categorii, straturi sociale. Ierarhizările se constituie ca urmare a interacțiunilor sociale între oameni în funcție de anumite criterii, cum ar fi: **proprietatea, ocupația, instrucția, venitul, puterea, prestigiul social** etc.

Intuitiv, plasăm clasa mijlocie între extremele spațiului social, definit de P.Sorokin (1927) ca totalitate a pozițiilor sociale deținute de populație într-o anumită societate la un moment dat.

În literatura de specialitate se fac trimiteri la o clasă mijlocie veche, tradițională, dar și la una nouă, modernă („old middle class” și „new middle class”), pentru a desemna conținuturi relativ diferite ale spațiului social. Clasa mijlocie tradițională este raportată la crite-

riul **proprietății**. Pentru K. Marx, de exemplu, clasa mijlocie (clasele mijlocii) se află în afara raportului fundamental de opoziție și conflict din societate definit prin modul de producție existent. În societatea capitalistă, membrii clasei mijlocii nu sunt marii proprietari ai mijloacelor de producție, dar nici proletariatul lipsit de mijloace de producție, și care își vând forța de muncă pentru a obține cele necesare traiului. Sunt, deci, segmente sociale care se definesc prin mica proprietate, alcătuind așa numita **mică burghezie**.

Transformările din structura de proprietate, extinderea organizării de societăți pe acțiuni, introducerea acționariatului popular, multiplicarea activităților de mică afacere pe cont propriu sunt tot atâtea elemente care au transformat raporturile de proprietate și care, la rândul lor, influențează caracteristicile clasei mijlocii în societatea modernă. Totodată, apar noi baze ale existenței clasei mijlocii. Pe de o parte este vorba de expansiunea **funcțiilor manageriale**. Managerii exercită funcțiile capitalului (supravegherea, controlul), fără a fi parte a clasei care deține capitalul. Pe de altă parte, avem de-a face cu un amplu fenomen de **profesionalizare a activităților** productive din societate.

Importanța acestor noi aspecte este sesizabilă în definirea de ansamblu a clasei mijlocii. De exemplu, în Dicționarul de Sociologie Collins ((D. Jary, J. Jary, 1991), clasa mijlocie este raportată la **natura muncii**. Unele persoane aparțin clasei mijlocii deoarece desfășoară activități de tip **non-manual**. Clasa mijlocie se situează între clasele de sus și cele de jos pornind de la presupunerea că munca non-manuală se bucură de un prestigiu mai înalt decât cele manuale (fizice), dar este recunoscută a fi social inferioară grupurilor marilor proprietari și elitei politice. După cum se observă, criteriul de definire a clasei mijlocii privește **profesionalizarea muncii**. Totodată, autorii citați consideră neoperante criteriile legate de venit, condiții de muncă și posibilități de promovare pentru a distinge clasa mijlocie de clasa muncitoare, în sensul că nu întotdeauna și pentru toate persoanele ar fi avantajate

membrii clasei mijlocii. Totuși, constată că, pe măsura trecerii spre straturi ocupaționale mai înalte devin mai mari avantajele unei plăți mai bune și a altor beneficii legate de muncă acordate de companii (mașină de serviciu, asigurări ocupaționale de pensii și îngrijire medicală etc.), ceea ce dovedește că există diferențieri și în interiorul clasei mijlocii.

Definiția reținută în dicționarul citat merge pe linia multor cercetări desfășurate în Marea Britanie începând cu anii '60 de către D. Lockwood, I. H. Goldthorpe, și mulți alții, cu studii asupra prestigiului ocupațiilor, despre muncitorii înstăriți și noile clase mijlocii. Pentru acestea din urmă, legătura cu natura muncii este cea mai pregnantă, cuprinzând managerii, dar și persoanele a căror activitate nu mai conține deloc, sau numai în mică măsură, elemente de natură manuală (fizică) și a căror proporție a crescut semnificativ în societatea post-industrială și este de așteptat să continue în viitoarea societate informațională (a cunoașterii).

Demersul de față este prilejuit de apariția lucrării „The Middle Class as a Precondition of a Sustainable Society” (editor N. Tilkidjev, Sofia, 1998) cuprinzând comunicările unei reuniuni științifice internaționale consacrată analizei **clasei mijlocii din perioada transformărilor** post-comuniste.

Autorii lucrării citate identifică două surse ale existenței clasei mijlocii în socialism ca și în perioada transformărilor.

În primul rând, se face apel la argumentele **istorice**. Ideea este întâlnită la Aristotel (Politica), iar ulterior și la alți gânditori, în sensul că există grupuri sociale situate între vârful ierarhiei sociale (elite) și grupurile de jos, ceea ce constituie o garanție împotriva instabilității sociale. De aici și inspirația pentru titlul volumului: clasa mijlocie este precondiție a societății durabile. Se afirmă astfel universalismul clasei mijlocii. Mai exact, aceasta din urmă este un element universal al oricărei societăți stratificate, caracteristică apărută de foarte timpuriu în istoria omenirii (N. Tilkidjev, *op.cit.* p.17-27).

După 1850 a devenit evident noul

CLASA MIJLOCIE ÎN FOSTELE ȚĂRI SOCIALISTE

rol distinctiv al clasei mijlocii legat de tranziția la societatea industrială, care a atras transformarea condițiilor sociale, cu accentuarea individualității și raționalității (Tonnies).

Cel de al doilea argument al existenței clasei mijlocii în socialism se referă la conștiința socială de apartenență la clasa mijlocie, de transformare a acesteia din „clasă în sine”, în „clasă pentru sine” (Marx), vizibilă prin identificarea cu clasa mijlocie a unei părți importante din populație: procente variază de la 70-80% în țările puternic dezvoltate, la 30-40% în fostele țări socialiste.

Din cercetările pe această temă efectuate în România a rezultat că aproximativ 1/3 din populație se consideră ca aparținând clasei mijlocii (I.Mărginean, 1998).

Dincolo de rezervele și amendările care se pot face în legătură cu argumentele autorului pentru existența clasei mijlocii, atât în socialism cât și în societățile aflate în transformare post-comunistă, potrivit cărora problema nu este dacă această clasă există, ci dacă este baza istorică și regională pentru ele, și care sunt dimensiunile prezentei ei obiective și subiective, argumentele invocate nu pot fi ignorate.

Pe de o parte, în socialism a fost distrusă baza tradițională a unei clase mijlocii, deci constituirea ei pe criteriul proprietății, odată cu destructurarea generală a societății, desființarea marii și micii proprietăți și introducerea proprietății socialiste. Pe de altă parte însă, a continuat să existe o clasă mijlocie a managerilor și profesioniștilor.

Sintagma „sustainable society” ne sugerează mai mult decât simpla existență a unei clase mijlocii, și anume, faptul că se pune problema constituirii suportului de dezvoltare durabilă a societăților în transformare dat de dimensiunea și structura clasei mijlocii. Tema discuției se referă la constituirea componentei clasei mijlocii bazată pe proprietate, de câștigarea unui statut de largă independență economică a unei părți semnificative din populație. Or, evoluțiile economice și sociale din fostele

țări socialiste iau mai degrabă forma polarizării sociale decât să furnizeze constituirea clasei mijlocii în sens tradițional.

Revenirea la proprietatea privată crează condițiile apariției și a clasei mijlocii tradiționale în societățile în transformare post-comunistă, numai că termenii se inversează. În această situație, clasa mijlocie veche constă din cei care dețin poziții profesionale și manageriale (doctori, profesori, conducători de întreprinderi, funcționari publici), ca produs al sistemului administrativ, iar noua clasă mijlocie este legată de sectorul privat, de antreprenori. Într-o cercetare realizată în 1996 în 10 țări, a rezultat că există o proporție extrem de mică de antreprenori. Cei mai mulți sunt în Polonia (7% din populație), urmând Ungaria (cu 6%), Republica Cehă și România (cu 5%). Iar ei au nevoie de politici fiscale și de înființare a propriilor asociații pentru a se consolida ca o nouă clasă mijlocie (C.Wallace, Ch.Haerper, p.158-168).

Pentru Raimo Blom, viitorul claselor mijlocii în țările Baltice, după criteriul proprietății, pare a fi nesigur. Posibilitatea proiectului clasei mijlocii și al societății clasei mijlocii este, în cel mai bun caz, în curs de constituire (pp.40-45). Încercările de a determina existența unei clase mijlocii în mediul rural din aceste țări nu are deocamdată subiect, notează Ilkka Alanen, deoarece decolectivizarea a distrus, prin fărâmițare, șansa constituirii unei clase mijlocii (p.103-118), iar condițiile actuale de competiție internațională fac și mai dificil acest proces, consemnează Janko Nikula pe baza unui studiu de caz dintr-o localitate rurală estoniană (p.119-128).

O altă perspectivă de abordare a clasei mijlocii este urmată de Agnes Utari. Se consideră că **stilul de viață** este caracteristica generală ce permite delimitarea membrilor clasei mijlocii (p.170). În acest fel, se identifică trei straturi ale clasei mijlocii în societatea socialistă ungară: familiile care au cunoscut mentalitatea clasei mijlocii tradiționale prin capitalul cultural și bunurile legate de acesta (succesorii familiilor urbane de intelectuali); noua clasă mijlocie socialistă (cea mai

numeroasă); muncitorii calificați, țăranii înstăriți, salariații de stat care prin educație și calificare au adoptat stilul de viață al clasei mijlocii; antreprenorii înstăriți legați mai ales de economia secundară tolerată și care și-au câștigat independența față de stat. Transformările post-comuniste au condus la polarizarea clasei mijlocii, dar are loc un proces de expansiune a acestei clase. Membrii acesteia se bucură de privilegii prin avere, putere și cunoștințe, consum sporit și activități publice mai intense comparativ cu majoritatea populației (p.171-191).

Un punct de vedere insolit este susținut de Larissa Romanenko. Potrivit autoarei, straturile mijlocii au un rol distinctiv în spațiul social rusesc prin faptul că, fără a ajunge majoritari în structura populației (pentru a fi un factor de stabilitate), desfășoară acțiuni care conduc societatea către criză și cataclisme. Stabilitatea socială este asigurată fie printr-o structură socială în care există o mare pondere a clasei mijlocii și se diferențiază mici straturi la extreme (elita și săracii – specifică țărilor vestice), fie printr-o structură socială în care există o elită puțin numeroasă și o masă de populație săracă (specifică societăților orientale).

Situația actuală din Rusia blochează șansele naționale de formare a unei clase mijlocii numeroase, de proprietari mici și mijlocii, prin erodarea economiilor populației, lichidarea posibilităților de acumulare (80% din venit este cheltuit pe hrană), și impozitarea excesivă a profitului. Structura socială caracterizată prin prioritatea puterii față de proprietate nu furnizează formarea straturilor mijlocii și funcționarea lor ca stabilizator principal al sistemului social. Ca o ironie, conchide autoarea, lupta progresistă a straturilor mijlocii, pentru drepturi și libertăți democratice, conduce la restaurarea totalitarismului în forma cea mai sălbatică și antiumană (p.196-206). Autoidentificarea cu clasa mijlocie este totuși frecventă și în Rusia. Proportia subiecților care se plasează în clasa mijlocie a sporit de la 18% în 1991 la 38% în 1997, comunică Ludmila Rhakhulina (p.213-222).

Așa cum era de așteptat multe studii din volum se referă la societatea bulgară unde s-a dezvoltat o puternică tradiție de cercetare a structurii sociale. Obstacolul major în expansiunea clasei mijlocii este localizat la nivelul resurselor financiare pentru dezvoltarea activității pe cont propriu (Rumiana Stoilova, p.223-231). Cu toate acestea are loc un proces de transformare de la statutul de salariat (ca urmare a restrângerii activităților în noile întreprinderi) la cel de lucrător pe cont propriu. Și aici o proporție însemnată din populație consideră că aparține clasei mijlocii (28% în 1993 și 35% în 1997). N.Tilkidjev enumeră în rândul clasei mijlocii intelectualii, salariații non-manuali rutinieri (12%), antreprenorii mici și mijlocii (4%), fermierii (4%), muncitorii manuali calificați și tehnicienii (14%).

Analizând situația din Ucraina, Gennady Korzhov conchide că există mai mari șanse pentru dezvoltarea unui capitalism sălbatic decât a unei importante și prospere clase mijlocii (p.262).

*
*   *

După cum constatăm, structura de clasă, inclusiv a clasei mijlocii în fostele țări socialiste, se particularizează în funcție de caracteristicile vieții sociale și de relațiile dintre marile grupuri de populație din fiecare societate. Stabilirea existenței clasei mijlocii dintr-o țară sau alta pe argumente de natură istorică este doar punctul de pornire a unei cercetări sistematice, de determinare a dimensiunilor sale și de caracterizare a acesteia, pe de o parte, precum și de determinare a relațiilor în care se află cu ansamblul structurii sociale și cu sistemele de stratificare socială, pe de altă parte.

Suprapunerea conceptuală între componentele tradiționale și moderne ale clasei mijlocii este de natură să conducă la ignorarea specificității realității sociale dintr-o țară sau alta, iar acest fapt este cu atât mai evident atunci când se are în vedere structura socială din fostele țări socialiste, pentru că aici nu vom regăsi

CLASA MIJLOCIE ÎN FOSTELE ȚĂRI SOCIALISTE

aceeași structură de clasă și de stratificare socială, aceeași componentă a clasei mijlocii pe care o identificăm în țările dezvoltate. Atunci când urmăm traseul **profesionalizării muncii** vom identifica existența unei clase mijlocii și în societățile aflate în transformarea post-comunistă. Dacă însă suntem interesați de distribuția proprietății, vom constata un firav proces de formare a acestei componente a clasei mijlocii.

În funcție de modul în care se produc transformările din societate, sursa generală ce alimentează constituirea unei clase mijlocii, aceea a **profesionalizării**, poate fi potențată sau efectul ei să fie diminuat

până la anulare, printr-o polarizare excesivă a societății. În acest caz, profesioniștii, în loc să se constituie într-o clasă distinctă, se topesc în marea masă de populație, care trăiește la limita sau sub limita sărăciei, suportând astfel costurile sociale mari ale tranziției, concretizate, în primul rând, prin inflație și somaj.

Indiferent însă din perspectiva din care o analizăm, clasa mijlocie se diferențiază în interiorul său în grupuri și straturi sociale. Ea are o structură eterogenă, încât adesea se vorbește de clase și straturi mijlocii.

Bibliografie și note

Bădescu, Ilie. „Zece ani de regim oligarhic în România”, în **Starea societății românești după 10 ani de tranziție**, coord. Elena Zamfir, Ilie Bădescu, Cătălin Zamfir, Editura Expert, 2000.

Mărginean, Ioan (coord.), **Dinamica structurii sociale în perioada de tranziție**, Raport, Universitatea București, 1999.

Sandu, Dumitru, „Cine sunt antreprenorii din agricultura în tranziție”, în **Sociologie românească**, nr.1/1999.

Tilkidjev, Nikolai (ed), **The Middle Class as a Precondition of a Sustainable Society**, AMCD, Sofia, 1998.